

ВСТОХІНА В.О.,
доцент, кандидат
історичних наук

УДК 94(470+476)«18»

**ІМПЕРСЬКА ПОЛІТИКА РОСІЇ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.
 У БІЛОРУСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ 1994-2004 РР.:
 СУБ'ЄКТИВНІ НАЧЕРКИ***

Стаття знайомить з працями білоруських істориків кінця 1990-х – початку 2000-х рр., присвячених перебуванню білоруських земель у складі Російської імперії протягом ХІХ – поч. ХХ ст.

Ключові слова: Білорусь, історіографія, історична свідомість.

Бурхливі політичні процеси другої половини 1980-х рр. пробудили в широких колах багатонаціонального радянського суспільства підвищений інтерес до власної національної історії. У результаті лібералізації суспільного життя історики поступово, хоча й поволі, долали жорсткі ідеологічні обмеження і марксистські догми, освоювали новітні методологічні підходи, напрацьовані західною наукою.

Імперському виміру історії Росії тривалий час не приділялося належної уваги ні в історіографії, ні у викладанні історії, оскільки імперський наратив попередніх часів зазвичай фокусувався на центрі, державі і владі. Національні ж історіографії народів, які колись входили до складу імперії, воліли здебільшого концентруватися на власній нації і державі, проєктуючи їх у минуле. Для них імперія – лише тяжкий контекст, у надрах якого «прокидалася», зріла, боролася за незалежність та чи інша нація. Питання про мотивацію політики центральної влади в національних історіографіях майже не ставилося, оскільки апріорне прагнення влади зробити життя своїх неросійських підданих нестерпним приймалося на віру, а проблеми взаємодії з іншими етнічними групами в таких наративах відступали на другий план.

В дослідженнях білоруських радянських істориків, присвячених ХІХ – початку ХХ ст., домінувала, як до речі й у вітчиз-

---

* Цитати з білоруських текстів перекладені українською мовою автором статті

зняній науці, соціально-економічна проблематика, базована на марксистській ідеології та постулатах класової боротьби, в контексті яких політика урядів Російської імперії у Білорусії оцінювалась як виключно реакційна і антинародна. Тому від початку 1990-х рр. білоруські дослідники передбачувано звернули увагу на ті питання, які не отримали достатнього висвітлення у радянські часи: формування білоруської національної самобутності, конфесіональна проблематика, історія місцевого дворянства, розвиток підприємництва, міжнаціональні і міжконфесійні відносини тощо.

Актуальність обраної автором теми визначається також дедалі більшою цікавістю науковців історико-культурними взаєминами братніх східнослов'янських народів, які не лише сусідять кордонами, а й пройшли тисячолітній шлях перебування у складі Київської Русі, Великого князівства Литовського, Ручі Посполитої, Російської імперії, СРСР [6; 9; 11]. Без сумніву, спільні моменти історичних доль українців і білорусів, так само як поляків і росіян, відіграють суттєву об'єднувальну роль у сучасній історії наших народів.

У даній статті (начерках) автор, спираючись на доступну йому наукову літературу, намагався переважно зосередитись на дослідженнях білоруських вчених, пов'язаних з розвитком соціально-економічних і національно-конфесійних відносин у Білорусії протягом XIX – початку XX ст., залишивши осторонь інші важливі проблеми історії сусіднього народу до подальшого їх вивчення й осмислення.

Серед перших праць білоруських істориків 1990-х рр., де, як підкреслюють її автори у передмові, робиться спроба повному осмислити історію Білорусі, виділяється колективне двотомне видання «Нариси історії Білорусі», підготовлене співробітниками Інституту історії НАН Білорусі [7]. Її глави, присвячені Російській імперії, написані відомими національними істориками М. Бичом, С. Кузняєвою та О. Онищенком, які оцінюють вхідження білоруських земель до складу централізованої, з сильною верховною владою держави здебільшого позитивно, аргументуючи це певною стабілізацією політичної ситуації в краї, яка поклала кінець феодальній анархії і збройним зіткненням на цих територіях, а включення Білорусі до загальноросійської господарської системи розширило ринок збуту продуктів землероб-

ства, сприяло певній економічній орієнтації та спеціалізації [7, с.267]. Разом з тим автори визнають, що входження Білорусії до Російської імперії «суттєво не вплинуло на становище селянського господарства», а навпаки призвело до «обезземелення значної частини селянства та збільшення відробіткових повинностей», а отже, вважають історики, селянське питання «залишилось головним в суспільно-політичному житті, визначаючи соціальні взаємовідносини між станами і політику царата в цілому» [7, с. 275].

Домінантою у політиці урядів Російської імперії відносно Білорусії автори «Нарисів...» визнають культурну і мовну русифікацію місцевого населення: «Вістря русифікаторської політики було направлене проти польського впливу. Але при цьому не ставилася мета створити сприятливі умови для розвитку білоруської культури. Існування останньої не входило в імперські плани. В першій половині XIX ст. російська суспільна і наукова думка починає формувати теорію «західнорусизму», яка доводила права Російської імперії на володіння білоруськими землями і заперечувала право білорусів мати власну історію, культуру, мову. Білоруська мова сприймалася як діалектна говірка російської мови. Офіційна доктрина, сформульована у 1830-х рр. міністром освіти С.С. Уваровим у триаді «православ'я, самодержавство, народність», шовіністична у своїй основі, сприяла русифікації білоруського краю [7, с. 297].

Автори «Нарисів...» також стверджують, що «буржуазні реформи» 1860-1870-х рр. мали в Білорусії обмежений характер, оскільки «сутність політики царизму в західних губерніях визначали великодержавні, колонізаторські задачі» [7, с. 311]. Під час повстання 1863 р. російський уряд встановив у Північно-Західному краї режим надзвичайних законів, більшість яких зберігала свою чинність до кінця XIX ст. На підставі цих фактів політика імперії на білоруських землях названа професором М. Бичом колоніальною: «До кінця 60-х рр. у краї зберігалась воєнна диктатура... Політика царизму в Білорусі мала типово колоніальний характер. Метою її була тотальна русифікація краю» [7, с. 329].

У розділі «Нарисів...», присвяченому проблемі формування сучасної білоруської нації, думка професора М. Бича поглиблюється констатацією того, що царський уряд і місцева ад-

міністрація у 60-ті рр. різко посилили ідеологічну обробку білоруського населення через церкву, освіту, державні установи з метою надання краю «істинно російського» обличчя, викорінення історичної пам'яті, національної свідомості і всіх етнічних особливостей білорусів. Відповідним чином писалась історія Білорусі... І шкільний вчитель, і православний священник, і державний чиновник, і офіційна газета настійливо і послідовно доводили білорусам, що вони – росіяни, тільки «зіпсовані» польсько-католицьким впливом; що їм необхідно якнайшвидше позбутися своєї «мужицької», «хамської» мови і об'єднатися в один народ з великоросами. Використання білоруської мови не допускалося ні в школі, ні в державних установах, ні в пресі (окрім етнографічних публікацій) [7, с. 334]. Разом з тим авторами «Нарисів...» зазначається, що «царська політика, спрямована на розкол білоруського етносу за віросповіданням на «росіян» і «поляків», цілком задовольняла місцеві «угруповання польських поміщиків і клерикалів» [7, с. 429].

Білоруські історики дійшли також висновку, що «політика царату суттєво затримувала соціально-економічний, суспільно-політичний і культурний розвиток Білорусії, деформувала процеси міграції сільського і відповідно національний склад міського населення, гальмувала процеси формування класів буржуазного суспільства» [7, с. 337]. Проте відміна кріпосного права, інші буржуазні реформи все ж торували шлях для розвитку ринкових, капіталістичних відносин, що, на думку авторів книги, стало економічною основою розвитку білоруської нації [7, с. 337]. З аналогічної точки зору оцінюється і столипінська реформа, яка, хоча й проводилася в інтересах заможного селянства, все ж надавала напівпролетарському населенню села свободу у виборі занять, пошуку вигіднішого місця і умов продажу своєї робочої сили [7, с. 411]. На початку ХХ ст. царизм, з метою відволікання народних мас від революції, дедалі активніше використовує «у якості головної ідеологічної зброї великодержавний шовінізм».

Отже, «Нариси історії Білорусі» переважно ґрунтуються на традиційному для білоруської радянської історіографії методичному підході, однак для них характерні також нові оцінки історичних фактів в залежності від значення останніх у розвитку білоруської нації в складі Російської імперії.

На порубіжжі століть в білоруській історіографії відчувалась відсутність узагальнюючих синтетичних досліджень, призначених для широкого кола любителів історії [3, с. 17]. Спробою створення подібного дослідження став «Нарис історії Білорусі (1725-2002)» мінського історика З. Шибеки [12]. Автор у вступі позначає свою позицію по відношенню до Російської імперії та її спадкоємиці – Радянської імперії: «Автократична царська Росія призупинила еволюцію білоруських земель у напрямку до політичного та економічного лібералізму, а комуністична Росія зробила цю еволюцію практично неможливою. Протягом майже двох століть місцеве населення позбавлялося можливості самостійної діяльності на політичній арені. Однак і Білорусь підпала під загальноєвропейський розвиток, хоча й мала в ньому своєрідний шлях, власні етапи» [12, с. 9]. Автор ставить питання: «До чого ж привело втручання Росії в історичну долю білорусів?» і подає яскраво виражену негативну оцінку цьому втручанням: «По-перше, закріплення білоруських земель під владою російської абсолютної монархії обірвало тенденцію переходу від шляхетської до демократичної республіки, що проявлялась у складі Великого князівства Литовського. То був крок назад до зміцнення кріпацтва, до насилля над людською особистістю. По-друге, гальмувалась національна самоідентифікація білорусів, гарантом якої могло виступати Велике князівство Литовське. По-третє, Білорусь опинилась у складі економічно відсталої країни. Російська імперія не могла іншим чином сприяти економічному прогресу країни, крім її милітаризації. Їй вистачало сил лише на військово-адміністративне підкорення захоплених земель. То була могутня воєнізована держава, спроможна втягнути білоруських народ у безкінечні загарбницькі авантюри» [12, с. 21]. Так у війні 1812 р., переконаний автор, Білорусія стала джерелом «гарматного м'яса і для російського, і для французького імператорів».

Подальша історична доля Білорусії після вигнання Наполеона, вважає З. Шибека, була в значній мірі обумовлена боротьбою росіян і поляків за культурний вплив на білоруські землі. Спочатку переможцями у цьому протистоянні виявилися поляки, маючи помітний успіх у колонізації білоруського суспільства: «Колонізація проводилася від імені російського царя і за до-

помогою чиновників російської адміністрації. Розквіт освіти у Вільні став порятунком всіх поляків у їхній боротьбі за національну самобутність і незалежність... Для білоруської ж культури цей розквіт мав трагічний відтінок. Вона втрачала кращі таланти, котрі під впливом загального підйому полонізації зрікалися білоруськості і віддавали свій інтелект і здібності чужій культурі» [12, с. 33]. Однак, зауважує автор, полонізація торкнулася тільки шляхти і, в деякій мірі, міщанства, а більшість білоруського селянства, не маючи можливості отримувати освіту, уникла полонізації. «Це явище, як-то не парадоксально, зберегло етнічну основу для білоруського відродження. Про створення білоруської народної школи не піклувалися ні російська держава, ні польські патріоти, ні місцева еліта. Те, що білоруси не мали національної школи, вибило їх з європейського процесу консолідації націй, який розвивався на той період. Розвиток білоруського національного руху було затримано» [12, с. 33].

Повстання 1831 р. й боротьба з ним російського царату, продовжує дослідник, значно посилили політичну напругу в Білорусії, загальмувавши тим самим ще більше процес національного самоствердження білорусів: «Боротьба сусідів зі сходу і заходу за білорусів стала довгостроковим фактором історичного розвитку. Одні прагнули зробити білорусів росіянами, православними, монархістами, інші – поляками, католиками, республіканцями. Але ні тим, ні іншим не вдалося поглинути навіть верхівку суспільства» [12, с. 49]. Місцева інтелігенція зазнала суттєвих втрат: частина загинула в боях, частина була вислана з краю, частина емігрувала. Як припускає З. Шибєка, після 1831 р. значно погіршилися умови для вироблення єдиної національної ідеології, спроможної консолідувати білоруський етнос й здолати релігійні та станові відмінності в суспільстві. Російські ж урядовці свідомо і настійливо поділяли білорусів за релігійною ознакою, доводячи, що католики у Білорусії є виключно поляками, а православні – росіянами [12, с. 49].

Хронологічний період 1831-1861 рр. З. Шибєка позначає наростанням динаміки у зміні «культурного ландшафту» білоруських земель, коли замість полонізації піднялась «хвиля миколаївської русифікації», підкріплена не лише політично, а й ідеологічно. «У результаті переведення уніатів у православ'я (1839 р.)

наших предків віддаляли від поляків, але небезпечно наближали до росіян. І все ж у вихорі польсько-російського протистояння розуміння білоруської самобутності посилювалось. Росіяни допомагали усвідомити, що білоруси – не поляки, проте були не спроможні довести, що білоруси – росіяни. Подібна «допомога» йшла від поляків. Спостерігалась тимчасова рівновага російських і польських культурних впливів» [12, с. 101].

Після повстання 1863 р. головним стрижнем царської політики в Білорусії знову стає русифікація, що відтепер, наголошує історик, «набула ще небезпечнішого характеру, оскільки охоплювала білоруське селянство» [12, с. 102]. Повстання, а потім воєнний стан заважали проведенню в Білорусії ліберальних реформ, задуманих імператором Олександром II. Вони впроваджувались тут з запізненням і з суттєвими обмеженнями. Царизм, підкреслює автор, прагнув ізолювати Білоруський край від польсько-європейського впливу і культурних традицій. Тут не було жодного вищого навчального закладу. Заборонялось друкувати книги білоруською мовою. Все це, підсумковує вчений, збіднювало і пригнічувало культурні процеси в Білорусії.

Результатом подібної урядової політики русифікації, дійшов висновку З. Шибєка, було виникнення цілої верстви місцевого суспільства – опори російського панування в краї: «То були чиновники, вчителі, духовенство. Вони не мали капіталів, жили на урядовому утриманні і заздрили полякам-землевласникам. Економічна залежність від Російської держави і ворожість до всього польського об'єднували їх у суспільному прагненні – тісніше пригорнутися до Росії, у повній підтримці якої вони вбачали єдиний шлях до власного добробуту і духовності свого краю. На знак подяки місцеві прибічники російських порядків були готові зректися історичного спадку Великого князівства Литовського і Речі Посполитої» [12, с. 109]. Отже, вважає автор, «приєднання білоруських мас до російської культури в умовах відсутності власної держави і окремої релігії створювало ефект денационалізації. Якщо інтелектуали не спроможні були критично переробити досягнення чужої культури, то на простих людей вона діяла як отрута: калічила етнічну самосвідомість, формувала синдром неповноцінності» [12, с. 109].

У 1997 р. вийшов друком перший, 2002 р. – другий том колективної монографії білоруських істориків «Історія селянства Білорусі», що відповідно охоплюють періоди від глибокої давнини до середини ХІХ ст. (Т. 1.) та від другої половини ХІХ ст. до початку ХХ ст. (Т. 2.). Монографія – здійснення дослідницького проекту, задуманого ще в радянські часи, це узагальнення радянської історіографії білоруського селянства з чисельними цифрами, таблицями, схемами. Автори відповідного параграфу першого тому (П. Лойка і В. Сосна) солідарні з вітчизняними їм істориками [7, с. 267] стосовно значення включення білоруських земель до складу Російської імперії (припинення феодалної анархії, входження у загальноросійську господарську систему [2, с. 259]), хоча й стверджують, що становище селян згодом погіршується, оскільки царський уряд займав «продворянську позицію», а отже «без огляду на окремі подвиги, політичний акт приєднання Білорусі до Російської імперії докорінно не змінив соціальне життя білоруського селянства» [2, с. 267]. В. Загорульска і В. Сосна розглянули реформу державних селян та інвентарну реформу поміщицьких господарств і дійшли висновку, що хоча ці реформи і створювали кращі умови для розвитку товарно-грошових відносин і прояву господарської ініціативи селян, однак вони не «торкались основ феодалних порядків» [2, с. 341].

У другому томі «Історії селянства Білорусі» (2002 р.) політика імперії на селі оцінюється авторами майже виключно у негативних тонах, з класових, а не національних підходів. Наприклад, реформа 1861 р. названа «кріпосницькою» [3, с. 124]. Той факт, що умова проведення реформи у Білорусії для селян були відносно вигіднішими, ніж в інших регіонах імперії, пояснюється впливом повстання 1863 р.: «Всі ці розпорядження уряду і віленської адміністрації розглядались ними самими як вимушені і тимчасові, від яких царат збирався відмовитися щойно зміниться політична ситуація в краї. Своїми змінами у реформі 1861 р. на користь селян влада підігрівала селянську віру в царя-визволителя, вносила розкол у визвольний табір. Вони поступалися у дрібницях, щоб зберегти головне – поміщицьке землеволодіння і самодержавство» [3, с. 82]. Аграрна політика царату характеризується як реакційна і консервативна: «Аграрно-

селянська політика демонструвала прагнення поміщиків і самодержавної влади законсервувати порівняно низький рівень пореформеного капіталістичного розвитку селянського господарства. Однак вони невзможі були зупинити весь хід соціально-економічного процесу. В епоху капіталізму самодержавство вже не могло зовсім не рахуватися з буржуазним розвитком країни» [3, с. 13].

Столипінська реформа 1906 р. також оцінюється негативно: «...уряд став на шлях крутого повороту своєї аграрної політики, метою якої було розколоти селянство і створити собі опору на селі в особі «нових поміщиків», тобто заможних селян-власників». Широкі маси селянства Білорусі, як стверджують автори монографії, вороже зустріли столипінський указ від 9 листопада 1906 р., як і інші законодавчі заходи уряду з аграрного питання: вони розуміли, що «нова аграрна політика направлена проти їх інтересів і несе вигоду лише заможній верхівці села» [3, с. 364]. Отже, автори дійшли висновку, що столипінська реформа в Білорусі зазнала поразки: «Царизму не вдалося досягти жодної з поставлених цілей. Не була досягнута головна мета реформи – зробити так, щоб на селі поряд з обездоленим селянством залишались поміщики-буржуа і куркулі, які б повністю об'єдналися в економічному і політичному плані з царизмом. На цій основі планувалося знищити залишки кріпацтва. Ліквідувати дрібні малопродуктивні селянські господарства, перетворивши мільйони селян у сільськогосподарських або промислових робітників» [3, с. 380]. Головну причину невдачі столипінської реформи автори монографії вбачають в тому, що вона проводилася самими ж поміщиками і самодержавством, мала нерішучий і непослідовний характер, турбуючись здебільшого «про збереження старого, ніж про ствердження нового» [3, с. 364]. Отже, в даному питанні «Історія селянства Білорусі» повністю залишилась на позиціях радянської історіографії.

Значно менше уваги приділено авторами монографії культурному життю білоруського села. Історики лише констатують прагнення самодержавства після придушення повстання 1863 р. посилити своє панування в Білорусії будь-якими засобами, в тому числі ідеологічними і моральними: «Встановлення російських порядків в усіх сферах суспільно-політичного і культурного

життя супроводжувалось посиленням боротьби з полонізацією і католицизмом, дискримінацією білоруської культури. Виключно важлива роль при цьому відводилась православної церкві і школі...» [3, с. 486]. Автори підкреслюють, що у своїй боротьбі проти полонізації імперська влада одночасно придушувала розвиток національної самосвідомості білоруського народу: «Його мова і культура не визнавались і фактично були поставлені поза законом... Вся організація шкільної справи у краї була направлена на викорінення католицького впливу і виховання селянської молоді на суто російських началах» [3, с. 488]. Хоча відміна кріпосного права і розвиток капіталізму обумовили певний прогрес в галузі народної освіти, проте, на думку авторів, відкриття народних училищ і церковно-приходських шкіл мало тут, перш за все, політичні цілі: зміцнення православ'я і російського впливу, боротьба з католицизмом і полонізацією, остаточне придушення революційного руху й повне підкорення краю. Сильно позначилась на розвитку освіти і відсутність земств (запроваджені у східних губерніях Білорусі лише 1911 р.). У результаті «до самого завершення епохи капіталізму Білорусь залишалась одним з найвідсталіших регіонів країни відносно розвитку шкільної мережі та рівня грамотності» [3, с. 497]. Останнє твердження стосовно відсталості білоруського села, з огляду на інші публікації білоруських істориків, є доволі спірними. На жаль, у монографії бракує показу власне білоруського селянина, його світогляду, бачення самого себе й оточуючого світу, образ його «губиться» у чисельних цифрах і схемах.

У 2002 р. в Гродно публікується монографія Сергія Токтя «Білоруське село на межі епох» [10], у якій автор на прикладі Гродненського регіону аналізує зміни етнічної самосвідомості білоруських селян в умовах розпаду традиційного аграрного суспільства. Як вважає дослідник, до Першої світової війни життя білоруського села регулювалось переважно нормами традиційної культури, а етнічна самосвідомість селян залишалась у рамках ізольованої «тутэйшості», обмежуючись обширом малої батьківщини [10, с. 97]. Важливою особливістю розвитку етнічних процесів на білоруських землях в імперський період, продовжує автор, була значна роль державних структур і місцевих шляхетських еліт, які в умовах гострого польсько-російського проти-

стояння прагнули прищепити селянам власні уявлення про «ідеологічну вітчизну» і національний патріотизм. «Ці зусилля еліт, по суті, випереджали реальний рівень включення білоруського села у надлокальні господарські та інформаційні процеси. Проте, в результаті наступу модернізації та прискорення процесів розпаду традиційної селянської культури, дедалі більша кількість вихідців з села асимілюється в російськомовне чи, рідше, у польськомовне середовище як необхідну умову їх соціального успіху» [10, с. 108]. Суттєву роль при тому, на думку С. Токтя, відігравав конфесіональний фактор, оскільки спостерігались помітні відмінності у православному і католицькому селянському середовищі. Однак, підсумковує автор, до Першої світової війни уклад традиційного села ще зберігав певний запас міцності, що надавало шансів білоруському національному рухові, який у той період вступає в ідеологічну боротьбу за селянство [10, с. 127].

Цікаве фундаментальне мікроісторичне дослідження «Традиційне білоруське село у європейській перспективі» В. Носевича надруковано у Мінську 2004 р. [8]. На прикладі невеликої сільської популяції в сучасному Логойському районі Мінської області прослідковується історія білоруського села з XIV до середини XX ст. Період перебування мікрорегіону в Російській імперії подано у розділах «Традиційні структури» і «Традиція та модернізація». Автор наступним чином оцінює наслідки приєднання до імперії у житті місцевих селян: «Приєднання до Російської імперії у 1793 р. спричинило розвиток білоруського села у напрямку, прямо протилежному тому, в якому відбувався розвиток західноєвропейського села того ж періоду. Французька революція, ліквідувавши всі форми феодалної залежності, надала могутнього поштовху суспільній думці в інших країнах. Ідея моральної неприпустимості кріпосництва переважала майже повсюдно... Але під владою Росії, де кріпосництво набуло, мабуть, найжорстокіших форм в історії всієї Європи, процес вкотре пішов у зворотньому напрямку» [8, с. 193]. Однак, нажаль, В. Носевич не приділяє особливої уваги у своєму дослідженні питанню про взаємовідносини селян і влади. Фігура імперського чиновника, який безпосередньо контактує з селянами і на місці здійснює державну політику, в монографії практично не представлена, хоча саме матеріали, написані рукою цього чи-

новника, й складають значну частину джерел у дослідженні історії традиційного села.

У 1998 р. в Мінську вийшла монографія «Конфесії в Білорусі (кінець XVIII – початок XX ст.)» [4], у якій розглядаються питання історії основних конфесій в Білорусії, не досліджуваних практично в рамках історіографії БРСР. Автори глав, присвячених періоду Російської імперії – Е. Філатова та В. Григор'єва. Ці глави містять багатий фактичний матеріал, в значній мірі невідомий широкому загалу істориків. Відносини імперської влади і католицького костьола на білоруських землях характеризуються наступним чином: «Відносини уряду з католицизмом склалися по-різному. Значна частина указів була направлена на призупинення безпосередніх відносин католицького керівництва і Папи Римського, відрив монашеських орденів від своїх генералів і т.п. Абсолютистська монархія Російської імперії не могла дозволити підпорядковуватися будь-кому, окрім імператора. Відносини царського уряду з католицизмом були то достатньо спокійними (в часи правління Катерини II і Павла I), то поганими (за Миколи I), викликані участю католицького духовенства у повстанні 1830-1831 рр., і самовільним переходом частини колишніх уніатів у католицизм. Але потрібно зазначити, що протягом 1772-1860 рр. католицька конфесія на території білорусько-литовських губерній, не дивлячись на її «терпиме» становище, залишалась найбагатшою і найвпливовішою» [4, с. 31]. У той же час православна конфесія, на думку авторів, не мала у цей період великої ваги в політичному і суспільному житті Білорусі: «З моменту приєднання території Білорусі до Російської імперії практично зникаюче там православ'я стало панівною релігією. Але, не дивлячись на зростання кількості віруючих, що відбувалося в основному за рахунок ліквідації унії, воно не стало впливовим. Віруючими в основному були кріпосні селяни, невелика частина небагатої шляхти і міщани. Поміщики-католики не опікувалися облаштуванням православних храмів. Малоосвічене, з великими сім'ями православне духовенство не відіграло помітної ролі у суспільному і політичному житті [4, с. 43]. Е. Філатова і В. Григор'єва відступають від домінуючого в радянській історіографії одностороннього, однозначно негативного трактування діяльності католицького костьола на білоруських

землях: «...діяльність католицьких священників не була такою однорідною, якою вона зображувалася в російській імперській історіографії і радянській атеїстичній літературі. Ми вже знаємо ... що серед них були ті, хто допомагав владі здійснювати русифікацію костьола, і ті, білоруси за походженням, хто не бажав зрікатися своєї, буцім то не існуючої мови. Щоправда, їх було надто мало» [4, с. 127].

Одночасно Е. Філатова і В. Григор'єва закликають відмовитися і від одностороннього трактування православного духовенства виключно як провідника імперської політики русифікації білоруського населення, відмічаючи, що публіцистичні і краєзнавчі праці вихованців православної церкви мали вплив на білоруське суспільство, виховуючи його «в дусі православ'я і покори існуючому ладу» [4, с. 131]. Разом з тим, вони містили багатий історичний і етнографічний матеріал, який, не дивлячись на тенденційність подачі, не міг не сприяти вивченню історії і культури Білоруського краю.

У 2001 р. публікується книга гродненської дослідниці С. Морозової «Уніатська церква в етнокультурному розвитку Білорусі (1596-1839 роки)» [5], присвячена одній із ключових проблем білоруської історії XIX ст. На основі вивчення величезної кількості джерел автор намагається визначити роль церковної унії в культурному житті білоруського етносу протягом двох з половиною століть. С. Морозова спростовує домінуючий в радянській історіографії погляд на унію як засіб колонізації білорусів і доводить, що «культуротворча діяльність уніатської церкви сприяла підвищенню ролі писемності й освіти в Білорусі, підготовці значного шару інтелігенції, стимулювала розвиток мистецтв... Сприяла наближенню Білорусі до європейського культурного простору» [5, с. 257-258]. Ліквідацію уніатської церкви імперською владою С. Морозова оцінює, на відміну від радянської історичної традиції, як негативний фактор у білоруській історії і підкреслює народний характер опору владі: «Деунізація 1780-1839 рр. обернулась проявом національно-релігійного патріотизму народу, який відповів сильною прив'язаністю до своїх пастирів, обрядів, традицій... Його соціальну базу складало рядове духовенство, базиліани, шляхта, селяни» [5, с. 259].

Отже, короткий огляд праць білоруських істориків, виданих протягом 1990-х – початку 2000-х рр., дозволяє помітити одну з найхарактерніших, на нашу думку, рис сучасної білоруської історичної школи – її відносну помірність критичного настрою і компромісність свідомості. З одного боку історики звертають особливу увагу на західноєвропейську сутність Білорусі, набуту в результаті входження її до Великого князівства Литовського і Речі Посполитої, а з іншого вважають, що включення білоруських земель до складу Російської імперії мало свої позитивні наслідки (зокрема, політичну стабілізацію в краї). Об'єднання з Росією розглядається як свідомий історичний вибір білорусів, як відображення традиційного тяжіння до Сходу, як безумовно прогресивне явище.

В цілому пострадянська білоруська історія виглядає як історія світла і тіні, історія здобутків і втрат. Для її творців характерний пошук компромісу, прагнення залишитися у попередньому цивілізаційному просторі, звернувши при тому увагу на інші, більш актуальні у нинішніх умовах сторони й аспекти історичного розвитку, зокрема, на білоруську державність, національний рух і «культурне відродження». Звернення істориків до «негативу» і «позитиву», прийом інтерпретації явищ за допомогою формул «з одного боку» та «з іншого боку» - ймовірно, до певної міри, відображає сутність підходу – національно-орієнтованого, політично більш коректного та ідеологічно менш радикального, ніж це має місце, наприклад, у середовищі значної частини українських дослідників. З великою долею впевненості можна вважати, що стан і зміни історичної думки в Білорусі співвідносяться з загальною внутріреспубліканською етнополітичною і етнокультурною ситуацією, яка характеризується високим рівнем міжетнічної толерантності.

Дискусії білоруських істориків з актуальних питань національної історії тривають, але вже ясно, що домінуючими стали процеси «м'якого» національно-орієнтованого реформування історичної науки. Їх можна по-різному оцінювати, проте не можна не враховувати в аналізі особливостей інтелектуального життя республіки.

Список джерел і літератури

1. Борисёнок А.Ю. Белорусско-русское пограничье в условиях Российской империи (вторая половина XVIII – первая половина XIX вв.) / А.Ю. Борисёнок // Вопросы истории. – 2003. - № 3. – С. 116-122.
2. Гісторыя сялянства Беларусі са старажытных часоў да нашых дзён: У 3-х т. Т. 1. Гісторыя сялянства Беларусі ад старажытных часоў да рэформы 1861 г. / З.Е. Абезгауз, Х.Ю. Бейлькін, А.Р. Бухавец і інш.; Пад рэд. В.П. Панюціча. – Мінск: Беларуская навука, 1997.
3. Гісторыя сялянства Беларусі са старажытных часоў да нашых дзён: У 3-х т. Т. 2. Гісторыя сялянства Беларусі ад рэформы 1861 г. да сакавіка 1917 г. / З.Е. Абезгауз, Х.Ю. Бейлькін, А.Р. Бухавец і інш.; Пад рэд. В.П. Панюціча. – Мінск: Беларуская навука, 2002.
4. Канфесіі на Беларусі (к. XVIII – пачатак XX ст.) / В.В. Грыгор'ева, У.М. Завальнюк, У.І. Навіцкі, А.М. Філатава. Нав. рэд. У.І. Навіцкі. – Мінск: Экаперспектыва, 1998.
5. Марозава С.В. Уніяцкая царква ў этнакультурным развіцці Беларусі (1596-1839 гады) / С.В. Марозава. – Гродна: ГрДУ, 2001.
6. Масненко В. Чи можливо модернізувати ментальний простір Білорусі? Огляд публікацій білоруських авторів / Віталій Масненко, Сергій Шамара // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки [Голов. ред. В. Смолій; відповід. ред. І. Колесник.] – Вип. 7. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – С. 388-392.
7. Нарысы гісторыі Беларусі. У 2-х ч. Ч. 1. / М. Касцюк, І. Ісаенка, Г. Штыхаў і др. – Мінск: Беларусь, 1994.
8. Носевич В. Традиционная белорусская деревня в европейской перспективе / В. Носевич. – Минск: Технология, 2004.
9. Сталюнас Д. Границы в пограничье: белорусы и этнолингвистическая политика Российской империи на западных окраинах в период великих реформ / Дариус Сталюнас // Україна – Білорусь. Хроніка 2000. Український культурологічний альманах [Автор ідеї та проекту А.В. Толстоухов]. – К.: Фонд сприяння розвитку мистецтв, 2012. – С. 379-416.
10. Токть С. Беларуская вёска на мяжы эпох: Змены этнічнай самасядомасці сялянства ва ўмовах распаду традыцыйнага аграрнага грамадства (на матэрыялах Гарадзеншчыны XIX – першай трэці XX ст.) / С. Токть. – Гродна: ГрДУ, 2002.
11. Україна – Білорусь. Хроніка 2000. Український культурологічний альманах [Автор ідеї та проекту А.В. Толстоухов]. – К.: Фонд сприяння розвитку мистецтв, 2012. – 602 с.
12. Шыбека З. Нарыс гісторыі Беларусі (1795-2002) / З. Шыбека. – Мінск: «Энцыклапедыкс», 2003.